

Citation:

E.M. Uhlenbeck, Levensbericht P.J. Zoetmulder, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1997, Amsterdam, pp. 51-56

Herdenking door prof. dr. E.M. Uhlenbeck

Petrus Josephus Zoetmulder S.J.

29 januari 1906 – 8 juli 1995

Petrus Josephus Zoetmulder S.J.

Op 8 juli 1995 overleed in Yogyakarta op 89-jarige leeftijd Petrus Josephus Zoetmulder, sedert 1948 correspondent van de Akademie. Daarmee kwam een einde aan een lang leven, volledig gewijd aan wetenschap en religie.

Piet Zoetmulder, in 1906 in Utrecht geboren, was de zoon van Catherine Nolet, een onderwijzeres, die haar zoon leerde lezen nog voordat hij naar school ging, en van Jan Zoetmulder die, hoewel Delfts ingenieur, inspecteur van de volksgezondheid was. Toen het gezin naar Nijmegen verhuisde, kwam de jonge Zoetmulder aldaar op de lagere school en vervolgens op het gymnasium van het Canisius College. Doordat zijn vader overgeplaatst werd naar Heerlen, dat toen nog geen gymnasium had, ging hij op kostschool in Rolduc, waar hij in 1924 eerst het eindexamen gymnasium bèta en kort daarop ook het eindexamen alfa aflegde.

Zoetmulder groeide op in een vroom katholiek gezin. Twee ooms en een neef waren priester geworden, drie tantes kloosterzuster. Al vroeg was bij hem het verlangen opgekomen om ook priester te worden. Kort na zijn eindexamen begon hij de Jezuïeten-opleiding te volgen. Gehoor gevend aan een advies van pater Willekens, later apostolisch vicaris en bisschop van Batavia, zijn geestelijke begeleider in die tijd, besloot hij voor de missie op Java te gaan werken. In 1925 kwam hij op Java aan en werd toegelaten tot het tweede jaar van de novicenopleiding van het Ignatius College in Yogyakarta. Daar kwam hij voor het eerst in aanraking met het Javaans, niet alleen via zijn medestudenten, maar ook door het godsdienstonderwijs dat hij gaf in de desa's in de omgeving. Zo verwierf hij zich al vroeg een uitstekende praktische kennis van het moderne Javaans.

Drie jaar later, in 1928, kreeg Zoetmulder van pater Willekens, die in dat jaar Java bezocht voor een inspectie van de Jezuïeten-opleiding, de opdracht om naast zijn studie filosofie zich ook bezig te gaan houden met de studie van de Javaanse cultuur, waarbij hij zou worden begeleid door dr. C.C. Berg, de latere hoogleeraar Javaans te Leiden, die toen in Surakarta docent aan de Algemene Middelbare School (AMS) was. Deze opdracht heeft in belangrijke mate de verdere levensloop van Zoetmulder bepaald. De gedachte was dat hij te zijner tijd na de filosofiestudie, te Leiden Indonesische letteren zou gaan studeren. Zoetmulder begon nu in de vrije tijd die zijn filosofiestudie hem liet, met zich zelfstandig de nodige kennis te verwerven van Arabisch en Sanskrit, beide hoofdvakken van het Leidse kandidaatsexamen Indonesische letteren. Ook begon hij met Oudjavaans. In 1931 voltooide hij zijn studie aan het Ignatius College cum laude, en ontving kort daarna de wijding tot kandidaat-priester. Direct daarop ging hij naar Leiden, waar hij met de ongelooflijke werkkracht die hem eigen was, zijn kandidaats in één jaar aflegde en ruim één jaar later in 1933 ook zijn doctoraal examen, beide cum laude. Nog geen twee jaar later was zijn omvangrijke proefschrift van meer dan 400 bladzijden over *Pantheïsme en Monïsme in de Javaansche Soeloek-litteratuur* gereed waarop hij op 30 oktober 1935 bij Berg promoveerde, ook nu cum laude.

Door zijn theologische vorming en door zijn vertrouwdheid met het Javaans was Zoetmulder uitstekend voorbereid voor een onderzoek naar de moeilijk

toegankelijke Javaanse religieuze-mystieke suluk-literatuur. Niet alleen hierdoor maar vooral ook doordat hij gebruik maakte van de belangrijkste, voor de suluk-literatuur meest karakteristieke teksten zoals de *Serat Tjěntini*, die zijn voorgangers Rinkes, Kraemer en Schrieke grotendeels buiten beschouwing hadden gelaten, was Zoetmulder in staat tot een juistere en ook meer positieve afweging te komen van de betekenis van de suluk-literatuur dan men bijvoorbeeld bij Kraemer vindt, wiens negatieve oordeel over de suluks voornamelijk bepaald werd door een minder gelukkige keuze van zijn bronnenmateriaal.

Een bijzonder waardevol aspect van Zoetmulders dissertatie was dat er vele fragmenten van belangrijke teksten in zijn opgenomen met vertaling. Uit de talrijke verbeteringen die hij aanbracht in vertalingen van zijn voorgangers bleek zijn superieure kennis van het Javaans overduidelijk. Tot grote voldoening van de auteur is van deze magistrale dissertatie – zij het ook meer dan een halve eeuw later – terecht een Indonesische en een Engelse vertaling verschenen. De dissertatie had nog niets van haar waarde ingeboet.

Na de afsluiting van zijn universitaire studie vertrok Zoetmulder naar Maastricht voor zijn licentiaat. Dit wil niet zeggen dat hij zich nu niet meer met het Javaans bezighield. In 1936 werd door het Java-Instituut een prijs uitgelooft voor de beste Nederlandse vertaling van de *Sěrat Wedatama*, een van de belangrijkste didactische gedichten van de 19de-eeuwse Javaanse letterkunde. Het was Zoetmulders vertaling waaraan de jury de eerste prijs toekende.

Op 15 augustus 1938 werd Zoetmulder tot priester gewijd. Daarna vertrok hij voor een laatste vormingsjaar naar Drongen, België. Omdat België in mei '40 door de Duitsers werd bezet, nam Zoetmulder de wijk naar Frankrijk. Toen in juni ook daar de Duitsers binnenvielen, stak hij over naar Engeland om in september '40 in Yogyakarta aan te komen. Tot september 1943 was hij vervolgens werkzaam aan het Kotabaru-seminarie in Yogya, hoewel in maart 1942 Java al door het Japanse leger was bezet. Zoals vrijwel alle Nederlanders werd Zoetmulder geïnterneerd, eerst in Fort Vredenburg in Yogyakarta, vervolgens in 1944 in West-Java, eerst in Tjimahi en later tot het einde van de oorlog in Baros, het kamp waar vele prominente Nederlanders gevangen zaten. Pas in september 1945 kon Zoetmulder naar Yogyakarta terugkeren.

De omstandigheden in deze kampen waren zodanig dat zij nog een zekere mogelijkheid lieten voor intellectuele activiteiten. Zoetmulder benutte deze kampjaren door met bewonderenswaardige geestkracht te werken aan een Oudjavaanse grammatica op basis van het *Adiparwa*, een 10de-eeuwse door Juynboll uitgegeven Javaanse tekst, waarvan hij een exemplaar clandestien had weten mee te nemen. Ook beschikte hij in het kamp over de *Oudjavaanse woordenlijst* van Juynboll en het *Kawi-Balinese woordenboek* van Van der Tuuk. Met behulp van deze twee werken slaagde Zoetmulder erin een grammatica van het Oudjavaans te vervaardigen. Door de rijkdom aan voorbeelden en door de grote aandacht die de syntaxis kreeg, betekende deze gedetailleerde beschrijving een wezenlijke

voortgang sedert Kerns *Bijdragen tot de Spraakkunst van het Oud Javaansch* (1898-1906). *De taal van het Adiparwa*, in 1950 gepubliceerd in de reeks *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*, werd dan ook later herdrukt en verscheen bovendien in een Indonesische bewerking. Nog steeds wordt dit werk bij het onderwijs gebruikt.

Na docent te zijn geweest aan verschillende opleidingen, werd Zoetmulder in 1950 benoemd tot bijzonder hoogleraar aan de Yogyase Gadjah Mada universiteit, en in 1955 tot gewoon hoogleraar, hetgeen mogelijk was geworden doordat hij afstand deed van zijn Nederlandse nationaliteit. In de letterenfaculteit doceerde hij Oudjavaans naast andere, historische vakken. Bovendien bleef hij verbonden aan diverse niet-universitaire cursussen. Zo gaf hij Oudjavaans en Sanskrit aan de zogenaamde B I cursus 'Indonesisch en Javaans' in Yogya, en Oosterse wijsbegeerte aan de B II cursus 'Geschiedenis' in Jakarta. Al deze activiteiten beletten hem niet, regelmatig te blijven publiceren. Vóór de Tweede Wereldoorlog had hij vele boekbesprekingen en -aankondigingen geschreven, zoals van de dissertaties van Held en Van Leur en van werk van Stutterheim, Pijper en Duyvendak, hoofdzakelijk voor de katholieke *Studiën, Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren*. Na de oorlog concentreerde zich zijn aandacht geleidelijk meer op Oudjavaanse letterkunde, wat niet wegneemt dat hij in 1965 samen met Stöhr in de bekende serie *Die Religionen der Menschheit* het deel verzorgde dat gewijd was aan de godsdiensten van Indonesië, waarbij Zoetmulder de *Hochreligionen* voor zijn rekening nam.

Voor het inzicht in de aard van de Oudjavaanse poëzie was van bijzonder belang zijn artikel van 1957 in de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, getiteld *Kawi and Kakawin*, dat kort tevoren afzonderlijk was gepubliceerd in het Indonesisch. In dit artikel bepaalt Zoetmulder zijn standpunt tegenover de opvattingen van Berg over het historische karakter van de kakawins *Arjunawiwaha* en *Bharatayuddha* en diens hypothese dat de kawi, de Oudjavaanse dichter, moet worden beschouwd als 'een priester van literaire magie'. Het is vooral tegenover deze hypothese dat Zoetmulder zeer kritisch stond, aangezien hij door vergelijkend onderzoek van de *mangala*'s de meestal tot een god gerichte beginregels van parwa's en kakawins, had kunnen vaststellen dat de Oudjavaanse dichter zich heel anders zag dan Berg veronderstelde, namelijk als vereerder van de god der schoonheid.

Onderwijl had Zoetmulder al in 1950, direct na zijn benoeming tot hoogleraar, een gewichtig besluit genomen dat zijn verdere leven in belangrijke mate zou beheersen. Hij had namelijk het plan opgevat om een nieuw Oudjavaans woordenboek samen te stellen, iets waaraan dringend behoefte bestond. Dit nieuwe woordenboek zou geenszins volledig kunnen zijn, maar toch toegang kunnen verschaffen tot althans een belangrijk deel van de Oudjavaanse woordenschat. Tevens besloot hij een Oudjavaans-Engels woordenboek te vervaardigen in plaats van een Oudjavaans-Nederlands, waardoor raadplegen van het woordenboek niet

langer kennis van het Nederlands zou vereisen. Dit betekende wel, dat zijn lexicografische taak aanzienlijk werd verzaamd. Aanvankelijk schatte Zoetmulder dat hij voor het woordenboek tien jaren nodig zou hebben. Het werden er dertig.

Het verzamelen van het lexicografische materiaal impliceerde het herlezen en opnieuw bestuderen van alle tot dusverre uitgegeven teksten, en daarnaast van de lectuur van nog niet uitgegeven, alleen getranscribeerde werken uit de handschriftencollecties van Berg te Leiden en van de Kirtya Lieftrinck-Van der Tuuk te Singaradja op Bali, die hij eveneens voor zijn woordenboek wilde benutten.

De unieke, encyclopedische kennis door Zoetmulder zodoende verworven van een zeer groot aantal Oudjavaanse werken, stelde hem in staat een omvangrijk overzicht samen te stellen van de Oudjavaanse letterkunde, dat in 1974 onder de toepasselijke titel *Kalangwan* (= schoonheid, streven naar schoonheid), *A Survey of Old Javanese Literature* het licht zag. Het is een handboek van bijna 600 bladzijden, dat vooral van de parwa's en van de kakawin-letterkunde een vrijwel volledig beeld geeft. Het in 1983 in het Indonesisch vertaalde werk is voor iedere beoefenaar van het Javaans onmisbaar.

In het midden van de 70-er jaren begon de voltooiing van het woordenboek in zicht te komen, mede dankzij de toegewijde steun die Zoetmulder vele jaren had ondervonden van zijn Javaanse medewerker S. Kibat Natawihardja, en de hulp die hij in 1972-1973 had gekregen van Dr. S.O. Robson, die hem in die twee jaren ter beschikking was gesteld in de eerste plaats om het Engels te perfectioneren. Het was duidelijk dat de verdere afwerking en de voorbereiding van de uitgave moeilijk anders dan in Nederland zouden kunnen plaatsvinden in nauwe samenwerking van de auteur met het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde en de firma Smits, die als drukker van de Instituutsuitgaven over de nodige deskundigheid beschikte om dit tweedelige woordenboek van 2400 pagina's het licht te doen zien. Aan Zoetmulder werd daarom voor het jaar 1978-'79 een fellowship toegekend voor een verblijf aan het Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS) te Wassenaar, wat hem de gelegenheid bood ongestoord en in alle rust, met de benodigde secretariaële assistentie zijn werk tot een goed einde te brengen. Het bleek al spoedig dat hij heel wat meer tijd behoefde dan een enkel jaar. Na afloop van zijn fellowship bleef hij nog bijna drie jaar als visitor op NIAS. Toen was het werk gereed. Op 19 oktober 1982 werd hem door dr. A.J. Piekaar, directeur-generaal voor Wetenschapsbeleid en voorzitter van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, in een plechtige bijeenkomst in NIAS het eerste exemplaar van zijn woordenboek aangeboden. Tevens werd hij benoemd tot Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau.

Het samenstellen van een woordenboek wordt vaak beschouwd als voornamelijk een zaak van vlijt en volharding. Dit woordenboek moet echter in de eerste plaats worden gezien als resultaat van jaren lang voortgezet wetenschappelijk onderzoek

van hoge kwaliteit, dat een solide grondslag legt voor verdere studie van de Oudjavaanse literatuur.

Korte tijd later keerde Zoetmulder naar Yogyakarta terug, naar zijn geliefde Pasturan Kumetiran. Daar zette hij zijn Oudjavaanse studies voort met dezelfde energie en volharding die hem altijd gekenmerkt hadden en die aanvankelijk nog maar weinig getemperd werden door zijn hoge leeftijd en wankelende gezondheid. Hij vatte het plan op om een nieuwe serie uitgaven van Oudjavaanse teksten te gaan uitgeven. In 1993 publiceerde hij als eerste deel in deze serie het *Udyogaparwa*. Ook voltooide hij een omvangrijke bloemlezing, waarin niet alleen fragmenten van reeds uitgegeven werken waren opgenomen, maar ook stukken van nog niet uitgegeven werken, zoals de kakawin *Sumanasāntaka*.

Geleidelijk ging zijn gezondheid echter achteruit. Lange werkdagen waren niet meer mogelijk, en het benauwde hem soms dat hij te weinig tijd had voor alles wat hij nog wilde doen. Hij bleef dagelijks enige uren doorbrengen in de Kumetiran, ook na zijn tachtigste verjaardag, ter gelegenheid waarvan hem een omvangrijke feestbundel werd aangeboden, waaraan vakgenoten binnen en buiten Indonesië hadden bijgedragen.

Op 8 juli 1995 kwam een einde aan een exemplarisch leven van wetenschappelijke studie, sober en ingetogen, waarin naast zijn werk en de dagelijkse vervulling van zijn godsdienstplichten slechts ruimte was voor ontspanning door muziekbeoefening en romanlectuur. Kortom, zoals hij het in een recent interview uitdrukte: een leven aanvaard als de aan een Jezuiet opgedragen taak.¹

¹ Voor deze herdenking heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de In Memoriambundel door mevrouw A. Peeters-van der Grinten en pater S.J. van der Grinten S.J. samengesteld in oktober 1995, die ook het verslag bevat van het interview waarvan hierboven sprake is.